

STADSVANDRINGAR 15

STOCKHOLMS STADSMUSEUM

Prisbelönad renovering

Markelius kollektivhus på Kungsholmen

Britt Wisth

Kollektivhuset på John Ericssonsgatan på Kungsholmen i Stockholm har fått Hembygdsförbundets byggnadspris för den restaurering som avslutades i december 1991.

Det har skrivits mycket om Markeliushuset, både innan det kom till, när det var nybyggt och under den senaste tiden då renovering pågått. 100-årsjubileum av Sven Markelius födelse firades 1989 med utställning i Arkitekturmuseet. I samband med denna utkom en bok om Sven Markelius liv och verk, skriven av Eva Rudberg.

En av stadsmuseets byggnadsantikvarier, Britt Wisth, har följt renoveringen av byggnaden ända från de första diskussionerna 1986 om var det nya soprummet skulle placeras till slutbesiktningen. Kollektivhuset är av byggnadsminnesklass och ett hus av så stort kulturhistoriskt värde är berättigat till förhöjt låneunderlag eller tilläggs lån under förutsättning att renoveringen utföres på sådant sätt att värdet består. Ett problem i det här fallet var att det under flera år fanns betydligt fler sökande till de statliga bostadslånen än det fanns medel. Osäkerheten i lånefrågan medförde komplikationer för projekteringen, då det är en avsevärd skillnad i kostnader om ombyggnaden måste finansieras helt med privata lån.

Stadsmuseets roll är att bevaka att byggnadens kulturhistoriska värde bibehålles vid renoveringen, att man använder lämpliga material och arbetsmetoder och att lämna råd i alla de tveksamma

fall, som uppstår under arbetets gång. Slutligen skall antikvarien utfärda ett intyg om att arbetet är utfört på riktigt sätt. Vid den här ombyggnaden har varje åtgärd utförts på bästa möjliga sätt vilket är grunden även för det utdelade priset.

Kollektivhusidéerna växer fram

Boendet i kollektivhus skulle rationalisera hushållsarbetet och barnskötseln så att "moderna" familjer där båda arbetade, ensamstående föräldrar och förvärvsarbetande kvinnor skulle få möjlighet att ägna fritiden åt rekreation, föreningsliv, samvaro och förkovran.

Under 1930-talets början utkristalliserades en grupp om ca fjorton personer, som aktivt arbetade för att idéerna om kollektivt boende skulle förverkligas. Bland de av Alva Myrdal benämnda "några stycken socialt intresserade" fanns Per Albin Hanssons bror Sigfrid, Alva Myrdal själv och Sven Markelius i främsta ledet.

Betecknande för de flesta i gruppen bakom kollektivhusprojekten var att såväl kvinnorna som männen var välutbildade och yrkesverksamma, aktiva inom den socialdemokratiska rörelsen eller flitiga deltagare i den offentliga debatten. Gruppens idéer väckte stort intresse i pressen, håna- des som "ryska" och karikerades men visades också positiv nyfikenhet.

De politiska insatserna för att främja barnfa-

miljernas möjligheter till en bättre bostadsmiljö tog olika former. Småstugebyggandet i förorterna hade startat redan 1927 och blev mycket omfattande under 1930-talet. Barnrikehus uppfördes i flera stadsdelar, med början 1936. Kollektivhusboendet vände sig framför allt till familjer där båda föräldrarna var inriktade på en yrkeskarriär eller ensamstående med eller utan barn.

Det förverkligade idealhuset

Det hus som byggdes på John Ericssonsgatan 6 1935 är ett av de få kollektivhus, som verkligen kom till utförande.

Efter det att ett projekt till ett stort kollektivhusområde i Alvik fallit och likaså byggandet på en tomt på Kungsklippan kunde idéerna äntligen förverkligas här, där en normal stadstomt använts av staden. Ritningarna av Sven Markelius visar små lägenheter med tillgång till service i form av matservering, barnstuga, tvätt- och städhjälp. Gemensamma utrymmen fanns i restaurangen och i anslutning till solterrassen på husets tak. Huset uppfördes av byggmästarfirman Gumpel & Bengtson.

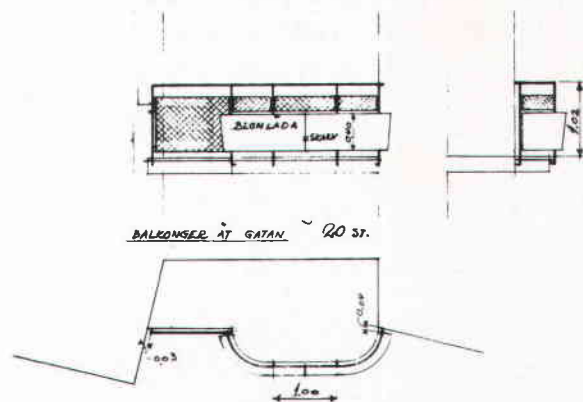
Det var inte helt lätt att genast få alla lägenheter sålda för Bostadsrättsföreningen Fågelbärsträdet, som bildades när huset byggdes. Några lägenheter hyrdes ut av föreningen. En god hjälp att marknadsföra bostäderna fick man först genom utställningen Standard på Liljevalchs 1934, där en lägenhet byggts upp i full skala och kollektivhusidéerna presenterades, och sedan genom Svenska Slöjdföreningen, som arrangerade en möbleringsutställning i några av de verkliga lägenheterna. Olika inredningsfirmor möblerade åtta lägenheter för fiktiva familjer. Det hela var mycket verklighetstroget genomfört och många av besökarna trodde sig se verkliga hem. Utställningens katalogtext var författad av Gustaf Näsström och beskrev

livligt några idealfamiljer, lämpliga för boendet i kollektivhuset.

När huset väl var byggt och hyresgästerna hade flyttat in mötte det stor respekt och intresse i både svenska och utländska facktidskrifter. Så många intresserade grupper besökte huset att visningar måste arrangeras via restaurangen.

Husets specialiteter

Vad gjorde då detta hus så speciellt? I exteriören syns gatufasadens välavvägda riktning mot ljuset och utsikten. Balkonger finns av två huvudtyper, den ena mot gatan och den andra mot gården. Det är inte bara form och material: slät plåt, nät, räcken och blomlådor, som utmärker dem utan också placeringen. Nere från Norrmälärstrand ser man

Markelius ritning till balkongerna mot gatan visar konstruktionen med nät, räcke och blomlåda.

en öppen och frodig fasad med rader av blomstrande balkonger och de stora fönstren speglade därbakom. Beträktad uppfifrån Kungsholmen visar samma fasad endast släta putsytor, inte ett enda

fönster! Gårdssidan är mera jämn och balkongerna sticker här ut som breda skivor. Från alla lägenheter syns vattnet och ljuset kommer in från söder. Översta våningarna markeras med längsgående altaner och gemensam takterrass, skyddad av markisväv fäst vid en smäcker järnställning. Takterrassen är sedan länge tagen i anspråk för tekniska installationer.

I husets bottenvåning fanns daghem, en butik och restaurang. Butiken hade mjölk- och speceriavdelning. I lokalerna finns numera Salzers Pub. Daghemmet och restaurangen drevs från början av föreningen själv. Restaurangen hade matsalsfunk-

Mot gården inne i kvarteret har fasaden kraftigt utskjutande balkonger med specialkonstruerade blomlådor. Foto Carl Heideken 1982. SSM.

Bilden av gatufasaden visar att balkonglådorna var väl fungerande för sitt ändamål. Foto Kidder-Smith 1936. Arkitekturmuseets arkiv.

tion för husets boende, kunde sända upp mat till lägenheterna via mathissar och hade även öppet för andra matgäster. Daghemmet tog emot husets barn på dagtid och till en början nattetid och drevs i egen regi fram till 1942.

Huset hade naturligtvis sopnedkast, därtill fanns tvättnedkast till gemensam tvättcentral samt möjlighet till städhjälp. Med dessa servicemöjligheter skulle familjer och ensamstående kunna avlastas det monotona hushållsarbetet. Kvinnorna skulle få möjlighet att ägna sin kraft åt yrkesliv och karriär och fritiden åt rekreation och umgänge. Alla förväntades bli aktivare i föreningar och politisk verksamhet.

Lägenheterna är mycket små, med noga studerade ytor, den största om 85 m² i etage och den minsta 15 m². De små lägenheterna om 15 m² har inget kök utan består av rum, liten hall och wc. De större lägenheterna har alla samma typ av kök,

En av lägenheterna mot gatan med den bärande, dekorativa pelaren vid utgången till balkongen. Foto Ingrid Wilken 1992. SSM.

Matbricka färdig att skickas upp i mathissen från restaurangen. Foto 1935. Arkitekturmuseets arkiv.

nämligen en liten kokvrå med minimala arbetsytor och skåpinredning. Mycket viktig är intern-telefonen som förbinder lägenheten med restaurangen och gör det möjligt att få färdiglagad mat uppsänd i mathissen direkt till varje kokvrå. Disken återsänds på samma sätt.

Vackrast är nog lägenheterna mot gatan med vardagsrum där den bärande runda pelaren blir en dekorativ detalj vid balkongdörren och där sovrummet i vinkel gör att bostaden känns större än den är.

Bland de första årens hyresgäster fanns fem manliga arkitekter och tre kvinnliga. Titlarna fru och fröken hade sju respektive fem representanter. Bland kvinnor med yrken fanns för övrigt advokat, kurator, författarinna, kontorist, telefonist, medicine kandidat, läkare och banktjänsteman.

Någon doktorinna och konsulinna förekommer också. Spridningen bland olika yrken är större idag och det finns numera ingen markant överrepresentation av kvinnor.

Barnavdelningen

Barnavdelningen inreddes med stor pedagogisk medvetenhet. De små skulle i sin dagliga lek komma i kontakt med de fyra elementen luft, vatten, jord och eld. Luften fanns på husets skyddade, soliga gård inne i kvarteret. Det stora lekrummet, som sträckte sig från husets ena yttervägg till den andra, hade mot gatan en i golvet nedsänkt sandlåda och mot gårdssidan en likaså nedsänkt plaskdamm. Öppen spis för elden fanns på långväggen. Det är ganska svårt att tänka sig hur personalen hann något annat än det praktiska sopandet och torkandet av sand och vatten.

Under de första åren ordnades här sovmöjlighet nattetid för barnen. Detta avlöstes av ett nattvaktssystem när föräldrarna var borta sent. Från 1942 till 1965 drevs verksamheten som lekskola av barnsköterskan Gunhild Frendelius. Från 1958 skedde här forskning kring barns olika behov i daghemsverksamhet.

Efter 50 långa år

Med tiden försvann intresset för det ovanliga huset. Hyresgäster flyttade ut och in, några blev kvar länge. Under de första fem åren bytte de flesta lägenheterna hyresgäst flera gånger. Några var säkert missnöjda med de snåla kvadratmetrar, som tillmätts och över det ynkliga köket. Sven Markelius själv disponerade från början två lägenheter förutom den, som han använde som arkitektkontor.

Fasaderna fick vid en renovering på 1960-talet en hård cementputs påsprutad och blev snabbt gråa

På husets tak fanns solterrass med lekbassäng för de minsta. Foto Viola Wahlstedt 1935. Arkitekturmu-seets arkiv.

och fula av smuts. Daghemmet hade upphört, butiken stängt, inte många barn bodde längre i huset. Bara restaurangen blomstrade och blev känd som gourmetrestaurangen Salzers. Ett verkligt hot närmade sig huset 1988. Byggnadslovsbyrån hade godkänt att ett soprum skulle byggas i en stor del av entrén.

Husets status återupprättas

Under 1980-talet blev behovet av renovering alltför uppenbart. Fasadernas puts flagnade, flera läckage gjorde stambyte brådskande och det fanns ett krav från myndigheterna att soprumsfrågan skulle lösas.

Planeringen för renovering startade trevande. Ett stort antal tjänstemän från stadsbyggnadskontoret, stadsmuseet, länsstyrelsen, länsbostads-

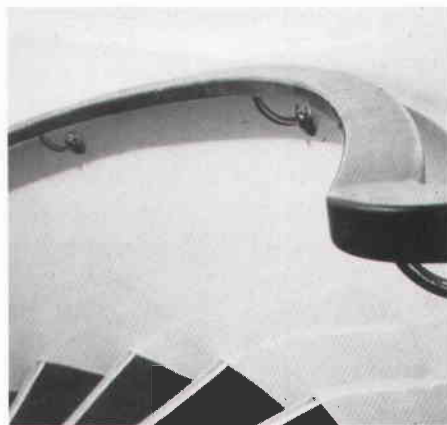

nämnden och riksantikvarieämbetet gick igenom huset, var och en funderande på sina speciella myndighetsfrågor. Husets kulturhistoriska värde var uppenbart. Både stadsmuseet och riksantikvarieämbetet fastslog att byggnaden är unik såväl på grund av sin status som kollektivhus som för den arkitektoniskt renodlade funktionalismen i både exteriör och interiör. Alltså en byggnad av byggnadsminnesklass. Alla var överens om att detta var en mycket märklig byggnad, att den skulle renoveras med största hänsyn till den ursprungliga utformningen och att föreningen var värd allt stöd för detta.

På bostadsrättsföreningen Fågelbärsträdets årsstämma i maj 1988 valdes en ny styrelse med Gunnar Akner som ordförande. Stämman antog med stor majoritet ett ambitiöst program för utredning och restaurering av fastigheten. Under projektets fyra år har föreningen haft totalt åtta medlemsstämmor, vilka alla med stor majoritet stött restaureringsförslaget.

Restaureringen

Byggnadsarbetena påbörjades i september 1989 och avslutades i december 1991. Till projekt- och

En detalj av trapphuset visar den välformade handledaren och att trappan var klädd med linoleum och kantlister. Foto 1935. Arkitekturmuseets arkiv.

byggledare utsågs byggnadsingenjör Johan Söderblom vid AB Arsenalen, som arkitekter fungerade Jan Lisinski och Eva Göransson vid Arksam. Projekteringen utfördes, i alla tveksamma frågor, i nära samarbete med de kulturminnesvårdande instanserna Stockholms stadsmuseum, riksantikvarieämbetet och länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Arkitekturmuseets rika samling av ritningar och fotografier från husets första år har varit till ovärderlig hjälp.

Det har varit många svåra frågor att ta ställning till under arbetets gång. Skulle det gå att reparera mathissarna – en viktig del av den ursprungliga kollektivhusfunktionen? Gick det att bygga soprum på annan plats än i entrén? Skulle det gå att bevara de mycket speciella balkongräckena oförändrade? Skulle restaurangen kunna få bättre ventilation? Skulle det gå att ordna daghemsverksamhet i den gamla barnavdelningen? Skulle det gå att hitta rätt fasadfärg?

Svaret blev i samtliga fall ja. Mathissarna har reparerats av Kone Hissar med visst ekonomiskt bistånd av stadsmuseets kulturlån. Soprum placerades i källaren varvid de ursprungliga sopnedkassen fortfarande kunde nyttjas. Transporten upp till gatunivån sker med hjälp av en enkel transportör i trappan. Balkongräckena har blästrats, vid behov lagats och sitter åter på plats, ett lyckat arbete av Örby Takplåt. En obehaglig överraskning under pågående fasadrenovering var att samtliga balkongplattor mot gårdssidan måste gjutas om, men även detta är utfört lika originalet. Ventilationen löstes så att restaurangen får rikligt med frisk luft från gården genom ett ventilationstorn formgivet av Cheryl Akner-Koler och placerat i planteringarna en bit från huset. Ett daghem i privat regi har flyttat in i den gamla barnavdelningen. Färgen på fasader och fönster fanns kvar under senare färgskikt så att kulören har kunnat återställas till lika nyans som 1935. Alla fasadarbeten

I husets ljusa, rymliga entré har den milda, gula oljefärgen återställt med en teknik, som inte längre är vanlig. Väggarnas lyster förstärker rummets strama arkitektur. Foto Ingrid Wilken 1992. SSM.

har utförts av Stockholms Byggputs AB. Även entrén har målats på samma sätt som då. Målerifirman Larsson & Örnmark har lyckats göra en blank, slät oljefärg i den ljusa, milda gula kulör, som Sven Markelius skapade när huset var nytt. Riksantikvarieämbetet har lämnat ett ekonomiskt bidrag till fasadrenoveringen och länsstyrelsen till entrémåleriet. Övriga delar av det cirkelrunda trapphuset och korridoren är i gott skick och man var tvungen att där avstå från sådan ytbehandling av kostnadsskäl. Här sitter en grov målad väv från 1970-talet, som förhoppningsvis kan åtgärdas i framtiden.

Hembygdsförbundets pris

Renoveringen har utförts på ett sådant sätt att man idag kan visa Sven Markelius kollektivhus sådant det såg ut när det var nyuppfört 1935. Bostadsrättsföreningen Fågelbärsträdet, konsultgruppen och de inblandade entreprenörerna kan vara mycket nöjda och stolta över detta arbete. De intresserade besökarna lär åter stå i kö.

När Hembygdsförbundets pris för god renovering delades ut vid en ceremoni den 14 februari 1992 kunde deltagarna konstatera att priset, mycket välmotiverat, tillfallit en särskilt värdig kandidat.